

مقریزی و کتاب الموعظ و الاعتبار

سوسن نیکجو

نویسی کاملاً مشهود است.

در واقع تاریخ نگاری دوره تیموری، دنباله تاریخ نویسی عصر مغول بود که با ترکیب‌های تاره عرضه گردید. به دلیل اقامت جمع کثیری از عالمان و دانشمندانی که در پی حمله مغول به مصر و شام گریخته بودند و نیز در سایه توجهات حاکمان مملوک مصر^۱، تاریخ نگاری در این حوزه با وجود تهی بودن از اصالت و استقلال، موقعیت خود را به مانند سده‌های قبل حفظ کرد و مصر و شام هم چنان به عنوان غنی‌ترین حوزه تاریخ نگاری عربی باقی ماند.

تاریخ نگاری عربی در قرن نهم هجری، به ویژه در دمشق و حلب تا حدی اعتلا یافت، به گونه‌ای که در اوخر سلطنت ممالیک، مکتب ممتازی از تاریخ نویسان مصری با ظهور مقریزی و دیگران آشکار گردید و آثار مهمی توسط آن‌ها به رشتہ تحریر درآمد.^۲

زنگینامه:

تقى الدین ابوالعباس احمد بن على بن عبدالقدار مقریزی (۷۶۶-۸۵۴) از جمله بزرگترین تاریخ نویسان و محدثان مشهور مصر، در قاهره به دنیا آمد. اجداد وی در قاهره وظایف مهمی را بر عهده داشتند و در علوم مختلف سرآمد بودند، از این رو مقریزی تحت نظر جد خود ابن صانع با فقه حنفی آشنا گردید و تا زمان درگذشت پدرش به سال ۷۸۶ هجری، بر این مذهب باقی ماند و سپس به مذهب شافعی روی آورد.^۳

علاقه مقریزی به کسب علم و فراغتی داشت به حدی بود که در سفر و حضرنه تنها با عالمان و فقیهان عصر خود، که بازارگانان نیز

صفحات من تاریخ مصر ۷۷۴

الاعتبار بذكر الخطط والآثار
المعروف

بالخطط المقريزية

الجزء الثاني
تأثیث

تقى الدین احمد بن على المقريزى

تصحیح
دیخت زینهم - مطبعة الشقاوى

مكتبة مدبولي
١٩٩٨

الموعظ و الاعتبار بذكر الخطط والآثار

نوشتہ: تقى الدین ابوالعباس احمد مقریزی

تصحیح: محمد زینهم ومدیحة الشرقاوی

ناشر: چاپخانه مدبولی قاهره، ۱۹۹۸م، ۳ جلد

مقدمه:

اگرچه فتوحات مغول در آغاز پیشرفت فرهنگ و تمدن مسلمانان در سده‌های هفتم و هشتم هجری را دچار وقفه کرد، ولی موجب انحطاط کامل آن نگشت. چنان که برخی از رشته‌های فرهنگی پس از چند دهه افول مجدد رونق گرفت که در این میان شکوفایی تاریخ

مناره مسجد الأزهر قاهره،
مصر ◀

تاریخ نگاری عربی در قرون
نهم هجری، به ویژه در دمشق
و حلب به حدی اعتلا یافت که
در اوخر سلطنت ممالیک،
مکتب ممتازی از تاریخ
نویسان مصری با ظهور
مقریزی و دیگران آشکار گردید
و آثار مهمی توسط آن‌ها به
رشته تحریر درآمد

نشست و برخاست می‌گرد و ازان مطالبی اخذ می‌نمود. در هنگام
اقامت خود در مکه و سپس در شام با بزرگانی چون: آمدی، بلقینی،
عرائی و سبکی ملاقات و ازان اجازه دریافت کرد. وی علاوه بر فقه
و حدیث، تاریخ رانیز در حضور بزرگان عصر خود فراگرفت. چنان‌که
در اثنای اقامتش در قاهره و تولیت قضای مالکی از استادش این
خلدون، تاثیر فراوانی پذیرفت. مقریزی در فنون متعدد دانش تلاش
فراوان نمود و در علم رمل و اسطرلاب و غیر آن نیز پهنه داشت.^۵

مقریزی پس از بازگشت از زیارت مکه، به مشاغل دولتی روی
آورد. وی مدتی در قاهره نایب حاکم شرع و منتصدی امور حسبيه
بود. اما با تعیین بدرالدین عینی به این سمت در سال ۷۸۱ هجری از
این کار معزول و منتصدی ععظ و خطابه در مسجد جامع عمرو و
مدرسه سلطان حسن و سپس امام جامع الحاکم و مدرس حدیث در
مدرسه مودیه گردید.

سلطان برقوق (۷۹۱-۷۸۴) هـ. ق. چندین بار تولیت قضای
دمشق را به او بیشنهاد نمود و در سال ۷۹۱ وی را به عنوان محتسب
قاهره انتخاب کرد و بعدها نیز در نیروی دریایی مسئولیتی^۶ به وی
تحویل گردید.

مقریزی در سال ۸۱۱ هـ. ق در دمشق متولی اموال و قفیه در
قلانسیه و بیمارستان نوری گردید و در همان زمان نیز تدریس در
تعدادی از مدارس از جمله مدرسه اشرفیه و اقبالیه را بر عهده گرفت.
مدت ده سال نیز مسند قضای شهر دمشق را بر عهده داشت. بعد از آن
به قاهره بازگشت و از وظایف حکومتی کناره گرفت.

مقریزی بار دیگر به سال ۳۴، به همراه خانواده خود به زیارت

حج رفت و مدت پنج سال را در مجاورت کعبه به تدریس و تألیف
پرداخت و بعد از بازگشت تا پایان عمر به نگارش و تألیف در علوم
مختلف، به ویژه تاریخ گذرانید. سرانجام در سال ۸۴۵ به دنبال یک
بیماری طولانی در قاهره درگذشت.^۷

شهرت و اعتبار مقریزی به حدی است که بزرگترین مورخان
مصری در نیمه اول قرن نهم هجری چون، ابن تغزی بودی،
سخاوی، ابن حجر عسقلانی و العینی در زمرة شاگردان وی بوده‌اند.
مقریزی با مؤلفان بزرگی چون ابن عربیشاه و بزرگانی چون خلیل
بن شاهین و خالدی نیز معاصر بوده است.^۸

موسی بن مامون بطائحي (م. ۵۸۸ هـ. ق.). اخذ شده است که جزء مصادر خطط ابن عبدالظاهر نیز بوده است.

وصف عمومي شهر قاهره در خصوص محلوده شهر، بناها، ساكنان، خليجها و بركه‌هاي موجود در آن هم از كتاب المغرب في حل المغارب على بن موسى بن سعيد مغرب (م. ۶۸۵ هـ. ق.) از نسخه‌اي به خط خود ابن سعيد اقتباس شده است.

ديگر مصادر مقريزى در خطط، كتاب الموالى محمد بن يوسف کندى (م. ۳۵۰ هـ. ق.)؛ الذيل على كتاب الامراء کندى؛ اتمام كتاب الکندى في اخبار امراء مصر؛ سيرة الاخشيد؛ سيرة المعزال الدين الله ابن زوالق (م. ۳۸۶ هـ. ق.) و تاريخ حلب ابن ابي طى (م. ۴۳۰ هـ. ق.) بوده است.

مقريزى از كتاب های دیگری نیز در خصوص خطط استفاده کرده، لیکن نامی از آن ها نبرده است. از جمله: الانتصار ابن دقامق (م. ۸۰۹ هـ. ق.) و كتاب خطط المصراوحى (م. ۸۱۱ هـ. ق.) که اکنون در دسترس نیست.^{۱۷}

علاوه بر آثار ذکر شده، مؤلف كتاب های عقد جواهر الاسفاط و اتفاقات الحنفا والسلوك را که در مورد تاریخ مصر از فتح اسلامی تا پایان وقایع سال ۸۴۴ هجری است، به عنوان پیش نویس و مقدمه‌ای برای نگارش اثر بزرگتر خود خطط قرار داده که به دلیل اهمیت، آن را بر سایر آثار او مقدم دانسته‌اند.^{۱۸}

علاوه بر این ها مقريزى از مصادر دیگری که در درجه دوم اهمیت قرار داشته نیز بهره برده است. از آن جمله می‌توان به این نقاط المتفق و اتفاق المتأمل في الخطط ابن متوج (م. ۷۳۰ هـ. ق.)؛ اخبار مصر و عجائبها نوشته ابواهيم بن وصيف شاه؛ مفتح الكروب في اخبار بنى ايوتب اثر ابن واصل (م. ۶۹۷ هـ. ق.)؛ المختصر في اخبار البشير ابو الفدا (م. ۷۳۲ هـ. ق.)؛ الرؤضتين ابو شامة؛ المتنظم ابن جوزی؛ نهایة الازب نوبرى و عقد الجمال العینی اشاره کرد.

مقريزى با ذکر مسائلی چون عمران و آبادی قاهره، روش زندگانی امیران و بزرگان، عادات و رسوم، نحوه اداره، توزیع و چگونگی دریافت مالیات‌ها، موقعیت مستاجران و شیوه‌های مختلف اجره زمین‌ها، اوضاع سیاسی، اداری، مالی، فرهنگی و عمرانی مصر و به خصوص قاهره را به خوبی توصیف کرده است.

تلاش جدی مقريزى در توصیف شهر مصر با استفاده از منابع و مأخذ اصیل و معتبر به درجه‌ای است که با وجود نگارش كتاب های متعدد در این مورد، حتی بعد از او، اثرش هم چنان در ردیف کاملترین، معتبرترین و مشهورترین كتاب های خطط قرار گرفته است.

هر چند مقريزى در مقدمه پیش نویس اثر خود به خوبی به بیان

آثار مقريزى متنوع و بالغ بر ۲۰۰ مجلد بوده که از بین آن ها تالیفات تاریخی وی از شهرت بسیاری برخوردار است.^{۱۹}

معرفی كتاب المواقع والاعتبار

مقريزى با هدف تهیه مجموعه معروفی درباره سرزمین مصر و احوال ساکنان آن، مجلل و خلاصه‌ای از اخبار پراکنده این اقلیم را در سال ۸۲۰ تحت عنوان المواقع والاعتبار بذکر الخطوط والآثار در هفت جزء گردآوری نمود.

كتاب خطط شامل مقدمه‌ای در جغرافیای تاریخی، وصف دقیق شهرها و آثار مصروفان قدیم و قرون وسطی است. توجه ویژه مقريزى به دو شهر فسطاط و قاهره به حدی است که نیمی از اثر خود را به احوال قاهره و اخبار خلفای آن، نقشه‌ها، مناطق، محلات، دروازه‌ها، گرمابه‌ها، بازارهای، میدان‌ها، قلعه‌ها، مساجد، معابد، مقابر و صاحبان مذاهب مختلف ساکن آن شهر اختصاص داده و كتاب را با ذکر علی که موجب خرابی اقلیم مصر شده، به اتمام رسانده است.

مقريزى خطط را با تکیه بر نوشته‌های پیشینیان، روایات مشایخ و بزرگان^{۲۰} و مشاهدات شخصی خود به رشتہ تحریر درآورده است.

مؤلف مذکور می‌شود که به دلیل نامشخص بودن زمان‌ها نتوانسته اثرش را بر اساس نظم زمانی تهیه کند، لذا پایه کار خود را بحسب سرزمین‌ها و یا مناطق و تحدیان کی نظم منطقی موضوعات تنظیم نموده است.^{۲۱}

مقريزى در مقدمه خططا فهرست آخرین كتاب های نوشته شده در باب مصر را که مورد استفاده اش بوده، آورده است. از جمله الروضه البهية الزاهره في خططا المعزية القاهره، نوشته ابن عبدالظاهر (م. ۶۹۲ هـ. ق.) که مأخذ اصلی مقريزى و تمامی کسانی است که در مورد خطط قاهره مطالعی نوشته‌اند. مقريزى به این کتاب با عنوان خطط القاهره اشاره کرده است.

توصیف مقريزى از نقشه داخلی قصر فاطمی، وصف ایوان‌های مختلف قصر و خزانی آن، چگونگی جلوس خلیفه برایوان و مواکب خلافت به طور کامل از کتاب نزهه المقتولین في اخبار الدولتين، اثر ابن الطوير ابو محمد المرتضی عبد السلام بن الحسن القيسرانی (م. ۶۱۷ هـ. ق.) گرفته شده است.

تفصیل مطالب در خصوص انواع خوردنی‌ها، زیور آلات، و خلعت‌هایی که در مراسم و مناسبات‌ها برای بزرگان دولت فاطمی به ویژه در دوران خلافت الامر با حکام الله (۴۹۵-۵۲۴ هـ. ق.) و وزارت مأمون البطائحي (بین سال‌های ۵۱۵ و ۵۱۹ هـ. ق.) در نظر گرفته شده بود از تاریخ ابن المأمون، نوشته امیر جمال الدین ابوعلی

شهرت و اعتبار
مقریزی به حدی است که بزرگترین مورخان مصری در نیمه اول قرن نهم هجری چون ابن تغیری بردمی، سخاوهای ابن حجر عسقلانی و العینی در زمرة شاگردان وی بوده‌اند.

وی و مقریزی اتفاق افتاده بود را به رشته تحریر درآورد و در این قاهره کنونی را به گذشته آن در عصر مقریزی متصل کرد. هر چند مبارک تمامی شهرها و آبادی‌های مصر را با تراجم و شرح حال فراوان اعیان آن در زمان‌های مختلف جمع آوری نمود، لیکن میان اثروی و مقریزی تفاوت بسیاری وجود دارد. با توجه به دقت فراوان مقریزی، کاروی رامی توان اساس و پایه خطوطها بر شمرد. در حالی که مبارک اغلب مطالب خود را از مقریزی نقل کرده و آن‌چه را که خود نیز افزوده، جدا از ارتباط لازم در توصیف است.^{۱۴}

به دلیل اهمیت کتاب خطوط، در قرن ۱۹ م. این اثر مورد توجه مستشرقانی چون لویس لانگلس^{۱۵} سیلوستر دوساسی^{۱۶}، کاترمو^{۱۷} و وستنفلد^{۱۸} هم‌زمان با انتشار سفرنامه عبد اللطیف بغدادی به چاپ رسید.

در سال ۱۲۷۰ هـ. ق. ۱۸۵۳ م. چاپخانه بولاق مصر به چاپ کاملی از اثر اقدام نمود، که البته مانند سایر آثار این چاپخانه دارای خطاهای فراوان و افتادگی‌های زیادی بود.^{۱۹}

پس از بررسی‌های متعلق به تاریخ مصر و قاهره که بر چاپ بولاق تکیه داشت، افرادی چون پل کازانوا^{۲۰}، برشم^{۲۱} و سالمان^{۲۲}، به اهمیت این کتاب آگاه شدند و ضرورت چاپ صحیح کتاب و جبران اشتباهات گذشته آن احساس شد. تا این که ویت^{۲۳} از جمله مصرشناسان بر جسته در دوران اسلامی اجزایی از آن را در قاهره در چاپخانه انجمان فرانسوی آثار مصری به سال ۱۹۱۱-۱۹۲۳ م. منتشر کرد.

آخرین تصحیح خطوط، توسط محمد زینهم و مدیحة الشرقاوی با حواشی احمد احمد زیاده به سال ۱۹۹۸ م. در چاپخانه مدبولی شهر قاهره در «مجموعه صفحاتی از تاریخ مصر» درسه جلد و هفت فصل به چاپ رسیده است. هر جزء از اجزای هفتگانه کتاب نیز خود به چندین قسم تقسیم می‌گردد.

جلد اول حاوی سه فصل است، مشتمل بر خلاصه‌ای از اخبار سرزمین مصر و احوال نیل، سرزمین‌ها، کوه‌ها، شهرها و ذکر فسطاط مصر و امیران آن.

جلد دوم، حاوی دو فصل است، فصل چهارم و پنجم مشتمل بر اخبار قاهره، اینیه و آثار آن.

جلد سوم، مشتمل بر دو فصل است. فصل ششم و هفتم درباره قلعه جبل و امیران کرد و ممالیک بحری و برجی است. مقریزی اثر خود را با ذکر خرابی مصر به پایان رسانیده است.

مفهوم تاریخ و راه و روش و هدف از تألیف خطوط پرداخته، اما مانند استادیش این خلدون موفق به تطبیق آن با نظریه خود نشده است.^{۲۴} سخاوهای، ضمن تحسین از مقریزی، وی را خالی از انتقاد ندانسته و او را به عدم اتقان در نقل روایات متهشم می‌کند. انتقاد از مقریزی را تابان جارسانیده که حتی انتساب خطوط را به وی انکار کرده و آن را متعلق به شخص دیگری به نام شهاب الدین احمد بن عبدالله بن حسن الاولحدی (م. ۸۱۱-۸۱۱ هـ. ق.) می‌داند. وی معتقد است که مقریزی با دستیابی به یادداشت‌های اوحدی با عنوان خطوط مصر والقاهره و زیاد کردن مطالب غیر لازم، بدون آن که ذکری از مؤلف اولیه آن به میان آورد، اثر را به نام خود به ثبت رسانیده است. انتقاد سخاوهای نسبت به تمامی شخصیت‌های معاصر خود، موجب گردیده تا اظهارات وی در خصوص شخصیت و آثار علمی مقریزی مورد توجه قرار نگیرد.^{۲۵}

ابو حامد محمد بن عبدالرحمٰن المقدّسی المصری الشافعی (م. ۸۹۳-۹۲۳ هـ. ق.) فصل مستقلی از کتاب خود با عنوان الفواید النفسیه الباهره فی بیان حکم شوارع القاهره فی مذاهب الائمه الابعة الزناهره را به نقل از خطوط مقریزی اختصاص داده است.

در دوران فترتی که در پی استقلال مصر بعد از فتح عثمانی به سال ۹۲۳ پدید آمد، تنها سه کتاب در زمینه خطوط مصر نوشته شده که در این میان تنها بعضی از نویسندهای تاریخ، فصولی را در وصف خطوط نوشته‌اند. از آن جمله این تغیری بردمی فصلی از جزء چهارم کتاب التبجوم الزناهره را به خطوط قاهره و تأسیس آن در عصر فاطمیان اختصاص داد و در قسمت خطوط قاهره به تغییرات و توسعه هایی که در پایتخت مصر تا عصر وی روی داده، بدون اشاره‌ای به اثر مقریزی، پرداخته است.

شمس الدین ابوعبدالله السرور البکری (م. ۱۰۶۰ هـ. ق.) در کتاب خود با عنوان قطف الاذہار من الخطوط و الآثار علاوه بر مختصر و مرتب کردن خطوط مقریزی، فصلی را در خصوص قاضیان مصر تا مرگ زین العابدین افندی قاضی (م. ۱۰۵۶ هـ. ق.) به آن افزوده است. بکری در مقدمه اثر خود عملت این امور را اطباب و تأمیب بودن خطوط مقریزی ذکر می‌کند.

تلخیص دیگری که از اثر مقریزی صورت گرفته، کتاب الروضه البهیه فی تلخیص کتاب المواعظ و الاعتبار المقریزیه نوشته این عبد‌الظاهر است که از ابتدای کتاب تا مدتینه رعماش را شامل است. سلسله طولانی کتاب‌های خطوط مصری به کتاب خطوط التوفیقیه الجدیده المصر القاهره و مذهبها و بلادها القديمه و الشهیده، نوشته‌علی پاشا مبارک ختم می‌شود. وی مبنای کار خود را خطوط مقریزی قرار داد و آن‌چه که در مدت چهار قرن فاصله بین اثر

تلاش مقربیزی در
توصیف شهر مصر با
استفاده از منابع و مأخذ
اصیل و معتبر، اثری را
در روایت کاملترین،
معتبرترین و
مشهورترین کتاب‌های
خطط قرار داده است

- ۳۷؛ الیان سرکیس، یوسف، معجم المطبوعات العربية والمعربة، مجلد الثاني، قم؛ منشورات المکتبة المرعشی النجفی، ۱۴۱، صص ۱۷۷۸ و ۱۷۷۹؛ مدرس رضوی، محمد علی، ریحانة الادب، جلد پنجم، چاپ سوم، کتابفروشی خیام [بی جا]، ۱۳۶۹، ص ۳۷۴؛ دو. وو. کارا، متفکران اسلام، ترجمه محمد رضا شجاع رضوی، جلد اول، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۴، صص ۱۲۹ و ۱۳۰.
- ۸- مقربیزی، السلوک، مقدمه، ص و مصطفی زیاده، المورخون في مصر، صص ۲۲ و ۱۷؛ موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۴.
- ۹- مقربیزی، الزراع والتخاصم، مقدمه صص ۲۲ و ۲۳؛ الیان سرکیس، معجم المطبوعات، ۲/ ۱۷۷۹.
- ۱۰- المقربیزی، تقی الدین، احمد بن علی، سودة كتاب المواقع والاعتبار في ذكر الخطوط والآثار، تحقيق امين فواد سید، لندن؛ موسسه الفرقان لتراث الاسلامی، ۱۴۱۶، ۱۹۹۵/۲، ص ۶۱.
- ۱۱- عبدالله، معجم المورخین المسلمين، ص ۱۷۳.
- ۱۲- رک: مقربیزی، مسوده کتاب المواقع، صص ۸۹-۶۸.
- ۱۳- مصطفی زیاده، المورخون في مصر، ص ۱۳.
- ۱۴- مقربیزی، مسوده کتاب المواقع، ص ۶۴.
- ۱۵- مقربیزی، احمد بن علی، الزراع والتخاصم، ص ۹ و ۱۰؛ سیوطی، جلال الدین، حسن المحاضره في اخبار مصر و القاهرة، بی نا، بی جا، بی تا، المجلد الاول، ص ۲۳۹.
- ۱۶- رک: مقربیزی، مسوده کتاب المواقع، مقدمه، صص ۲۴ و ۲۷ و ۳۰ و ۳۱-۳۰.
- 17- L. Langles.
- 18- Desasy.
- 19- Quatre mere.
- 20- Wusten Feld.
- ۲۱- رک: مقربیزی، مسوده کتاب المواقع، مقدمه، ص ۲ و ۳؛ بدوى، عبدالرحمن، فرهنگ کامل خاورشناسان، مترجم شکرالله خاکرنده، قم؛ انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵، ص ۴۳۲.
- 22- Casanova.
- 23- Berchern.
- 24- Salemann.
- 25- Wiet.
- ۴- مقربیزی، اتعاظ الحنفی، مقدمه صص ۱۱-۱۳؛ همو، الزراع والتخاصم، مقدمه ص ۲؛ ابن العماد الحنبی، عبدالله، ابوالفلاح، شذرات الذهب في اخبار من ذهب، المكتب النجواي لطبعه والنشر والتوزيع، بيروت، لبنان بی تا، جلد نهم، ص ۳۷۰؛ الزركلى، خيرالدین، الاعلام، بی نا، مصر ۱۳۷۵ هـ.
- ۵- رک: مقربیزی، الزراع والتخاصم، مقدمه، ص ۱۹۴۹، ص ۶.
- ۶- عبدالله، عبد الغنی، معجم المورخین المسلمين حتى القرن الثاني عشر الهجری، بيروت: دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۱/۱۴۱۱، ص ۱۷۱.
- ۷- رک: مقربیزی. اتعاظ الحنفی، مقدمه ص ۱۱-۱۳؛ همو، السکوک لمعرفة دول الملوك، تصحیح و حواشی محمد مصطفی زیاده طبیعه الثانی، قاهره؛ لجنة التأليف والترجمة والنشر، ۱۹۵۶، ۱۹۹۷ / ۱۴۱۸، مقدمه ص ۳؛ همو، مجلد الاول، بيروت: دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۷ / ۱۴۱۸، مقدمه ص ۲۱؛ ابن تغری بردى الاتابی، جمال الدین ابوالمحاسن یوسف، المنهل الصافی و المستوفی بعد الواقی، تحقیق و حواشی، محمد محمد امین، مقدمه سعید عبدالفتاح عاشور، الهیئتہ المصریہ لکتاب، ۱۹۸۴، ایضاً، تحقیق احمد یوسف نجاتی، قاهره: دارالکتب المصریہ، ۱۳۷۵/ ۱۹۵۶، ج ۱، ص ۳۹۷-۳۹۴.
- ۸- رک: مقربیزی، الزراع والتخاصم، مقدمه، ص ۱۹۴۹، ص ۶.
- ۹- عبدالله، عبد الغنی، معجم المورخین المسلمين حتى القرن الثاني عشر الهجری، بيروت: دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۱/۱۴۱۱، ص ۱۷۱.
- ۱۰- رک: مقربیزی. اتعاظ الحنفی، مقدمه ص ۱۱-۱۳؛ همو، السکوک لمعرفة دول الملوك، تصحیح و حواشی محمد مصطفی زیاده طبیعه الثانی، قاهره؛ لجنة التأليف والترجمة والنشر، ۱۹۵۶، ۱۹۹۷ / ۱۴۱۸، مقدمه ص ۳؛ همو، الزراع والتخاصم، مقدمه ص ۲۱؛ ابن تغری بردى الاتابی، جمال الدین ابوالمحاسن یوسف، المنهل الصافی و المستوفی بعد الواقی، تحقیق و حواشی، محمد محمد امین، مقدمه سعید عبدالفتاح عاشور، الهیئتہ المصریہ لکتاب، ۱۹۸۴، ایضاً، تحقیق احمد یوسف نجاتی، قاهره: دارالکتب المصریہ، ۱۳۷۵/ ۱۹۵۶، ج ۱، ص ۳۹۷-۳۹۴.
- ۱۱- عبدالله، عبد الغنی، معجم المورخین المسلمين حتى القرن الثاني عشر الهجری، بيروت: دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۱/۱۴۱۱، ص ۱۷۱.
- ۱۲- رک: مقربیزی، الزراع والتخاصم، مقدمه، ص ۱۹۴۹، ص ۶.
- ۱۳- عبدالله، عبد الغنی، معجم المورخین المسلمين حتى القرن الثاني عشر الهجری، بيروت: دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۱/۱۴۱۱، ص ۱۷۱.
- ۱۴- رک: مقربیزی، الزراع والتخاصم، مقدمه، ص ۱۹۴۹، ص ۶.
- ۱۵- عبدالله، عبد الغنی، معجم المورخین المسلمين حتى القرن الثاني عشر الهجری، بيروت: دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۱/۱۴۱۱، ص ۱۷۱.
- ۱۶- رک: مقربیزی، الزراع والتخاصم، مقدمه، ص ۱۹۴۹، ص ۶.
- ۱۷- عبدالله، عبد الغنی، معجم المورخین المسلمين حتى القرن الثاني عشر الهجری، بيروت: دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۱/۱۴۱۱، ص ۱۷۱.
- ۱۸- عبدالله، عبد الغنی، معجم المورخین المسلمين حتى القرن الثاني عشر الهجری، بيروت: دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۱/۱۴۱۱، ص ۱۷۱.
- ۱۹- عبدالله، عبد الغنی، معجم المورخین المسلمين حتى القرن الثاني عشر الهجری، بيروت: دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۱/۱۴۱۱، ص ۱۷۱.
- ۲۰- عبدالله، عبد الغنی، معجم المورخین المسلمين حتى القرن الثاني عشر الهجری، بيروت: دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۱/۱۴۱۱، ص ۱۷۱.

